

EHL-İ SÜNNET VE ŞİA'YA GÖRE İSRÂİLİYAT'IN DELİL OLUŞU (MUHAMMED ABDUH, REŞİD RIZÂ VE TABÂTABÂÎ ÖRNEĞİ)* İmran Çelik **

Öz

İsrâilî rivayetler tefsir usulü ilminin vazgeçilemeyen başvuru kaynakları arasındadır. Bu rivayetlerin başta sahâbe olmak üzere ilk dönemden günümüze kadar pek çok müfessir tarafından delil olarak ele alındıkları gözlemlenmektedir. Ancak bu rivayetlerin güvenilirlikleri ve tefsir için delil oluşu sorgulanmış ve ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır. Abduh (1849-1905) ve Reşid Rızâ (1865-1935) bu rivayetlerin Kur'ân'ı anlamada kaynak olamayacağını savunmuşlardır. Hatta kendilerinden sonraki dönemde İsrâilî rivayetlere yönelik olumsuz bakış açısına vesile olmuş ve bu rivayetlerde Kâ'b b. Ahbâr (öl. 32/652-53 [?]) ve Vehb b. Münebbih (öl. 114/732) gibi öne çıkan râviler hususunda ilmi üsluptan uzak bir takım saldırılarda da bulunmuşlardır. Bu makale, İsrâilî rivayetlerin terimleşme süreci, güvenilirliğini ve delil oluşunu kısaca ifade ettikten sonra, Abduh ve Reşid Rızâ tarafından bu rivayetlerin nasıl ele alındıklarını, eleştirilerini ve sonraki döneme yönelik olumsuz/yıkıcı bir perspektif bıraktıklarına dair değerlendirmeleri ele alacaktır. Bunun yanında, Şii müfessir Tabâtabâî'nin (1904-1981) İsrâiliyat görüşü ve Menâr ekolüne yönelik eleştirileri mukayeseli bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Makale, İsrâilî rivayetlerin tefsir ilminin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini dile getirmekle birlikte ayklanması gerektiğini, bu rivayetlere toptan reddiyeci bakış açısı ile yaklaşımın da doğru olmadığını ifade etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca 1400 yıllık ilmi geleneği ve rivayetleri sonraki nesle aktaran sahâbeden önemli râvileri yıpratmanın da çağdaş dönemde sorunlu bir yaklaşıma dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sünnî-Şii, İsrâiliyat, Abduh, Reşid Rızâ, Tabâtabâî, Mukayese.

EVIDENCE OF ISRAILYAT IN AHL AL-SUNNA AND SHIA (EXAMPLE OF MUHAMMED ABDUH, RASHID RIZA AND TABATABAI)

Abstract

Israeli narrations are among the indispensable reference sources of the science of tafsir method. It is observed that these narrations have been taken as evidence by many commentators, especially the Companions, from the first period to the present day. However, the reliability of these narrations and their evidence for tafsir has been questioned and subjected to serious criticism. Abduh (1849-1905) and Rashid Rıza (1865-1935) argued that these narrations could not be a source for understanding the Qur'an. Moreover, they caused a negative view of the Israeli narrations in the period after them and also made a number of unscientific attacks on prominent narrators such as Ka'b b. Ahbar (d. 32 / 652-53 [?]) and Vehb b. Münebbih (d.114 / 732) in these narrations. After briefly stating the process of becoming a term, reliability and evidence of the Israeli narrations, this article will discuss how these narrations were handled by Abduh and Rashid Rıza, their criticisms and the evaluations that they left a negative / destructive perspective to the next period. In addition, the view of Israiliyyat and the criticisms of the Menâr School of Tabâtabâî (1904-1981), the Shiite commentator, will be evaluated with a comparative approach. While the article expresses the fact that İsrâilî narrations are an

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 25 Eylül 2020 / 25 September 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Kasım 2020 / 13 November 2020

BAİD 12
2020

* Bu makale Çağdaş Dönem Sünnî-Şii Tefsir Mukayesesi (Menâr ve Mîzân Tefsir Örneği) adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı.

e-mail: imran.celik@erdogan.edu.tr - Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-6598-8943>

Atf/Citation: İmran Çelik, "Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre İsrâiliyat'ın Delil Oluşu (Muhammed Abduh, Reşid Rızâ ve Tabâtabâî Örneği)" *BAİD* 12 (Aralık 2020): 223 - 238

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

inseparable part of the science of tafsir and the approach to these narrations with a totally rejecting perspective is not correct, it also aims to state that they should be sorted out. In addition, it reveals that wearing out the important narrators from the Companions, who transferred the 1400-year-old scientific tradition and narrations to the next generation, has turned into a problematic approach in the modern period.

Keywords: Tafsir, Sunni- Shia, Israiliyat, Abduh, Reşid Rıza, Tabatabai, Comparison.

Giriş

İsrâilî rivayetler ilk dönem, klasik dönem ve çağdaş dönem müfessirlerinin vazgeçemedikleri önemli bilgiler arasında yer almıştır. İsrâilî rivayetlerin sahih ya da uydurma olup olmadığı oldukça tartışmalı bir husustur. İlk dönem ve klasik dönemde vazgeçilmez başvuru kaynağı olarak değerlendirilen isrâilî rivayetler hususunda, çağdaş döneme gelindiğinde bakış açısında ciddi değişim yaşanmıştır. Oryantalistlerin bu rivayetleri İslâm'a saldırı malzemesi olarak kullanmalarından dolayı, bazı Müslüman âlimler isrâilî rivayetlere dinî düşüncede tahrife sebebiyet verdikleri gerekçesiyle uzak durmuşlardır. Bir başka ifadeyle İsrâilî rivayetler, ilk dönemde Kur'ân'ı anlamak için kendisine duyulan ciddi ihtiyaçtan ötürü sorun gözetilmeden başvuru bir bilgi kaynağı iken, son dönem İslâm ulehasının eleştiriye tabi tuttuğu, ancak vazgeçemediği başvuru kaynaklarına dönüşmüştür.

İsrâiliyat, Yahudilik ve Hristiyanlık'tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgilere, diğer dinlere ait kültür kırıntılarına, İslâm'ın lehine ve aleyhine uydurulup dine sokulan ve Hz. Peygamber ve sahâbe gibi müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber ve bilgiye denir.¹ Bu rivayetlere mesafeli duranların tanımlamasına göre ise İsrâilî rivayetler, daha önceden Arap kültürüne ait olup, ortaçağ Arap aklına uyarlanarak Kur'ân tefsirinde yer alan, tefsire dair zayıf ve uydurma haberlerdir.²

¹ Remzî Muhammed Kemal Na'nâa, *el-İsrailiyat ve eseruhâ fi kütubi't-tefsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1970), 71-73; Muhammed Ebû Şeybe, *el-İsrâiliyat ve'l-mevzûât fi kütubi't-tefsîr*, (Mektebetü's-sünne, 1971), 12-14; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirun*, 2. Baskı. 2 cilt, (Dâru'l-Kütübî'l-Hadisîyyeti, 1976), 165; Abdullah Aydemir, *Tefsîr'de İsrâiliyat (Hicri VI. Asr'ın Başına Kadar)*, (Atatürk Üniversitesi, 1974), 28; İbrahim Hatipoğlu, "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 23/199.

² Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*. 12 cilt, (Kahire: Dâru'l Menâr, 1947), 9/125; Mustafa Öztürk, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-", *İslâmî İlimler Dergisi*, 9/1 (2014), 53.

1. İsrâiliyat Kavramının Terimleşme Süreci ve Kapsamı

İslâm âlimleri İsrâilî rivayetleri üç temel yaklaşım ile değerlendirmişlerdir. Birincisi, sahih olan, ikincisi, doğru olup olmadığı inceleme gerektiren, üçüncüsü ise kendisine vakıf olduğumuzda kabul veya reddedemeyeceğimiz fakat hikâye edebileceğimiz rivayetlerdir.¹ Ancak kabul edilebilir bilgileri, daha çok tarihî olayları teyit etmek için kullanmışlardır. İtikadî ve amelî konularda ise daha ihtiyatlı davranmış ve bu rivayetleri kullanmaları durumunda bunun İsrâiliyat bilgisi olduğunu genelde ifade etmişlerdir.²

Hz. Peygamber'in pek çok İsrâilî rivayeti sahâbeye anlattığı, bu derslerin kimi zaman sabahlara kadar devam ettiği nakledilmektedir.³ İsrâilî rivayetlerde, sahâbeden İbn Abbas ile birlikte Ebû Hüreyre,⁴ (öl. 58/678) tabiünden ise Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi isimlerin öne çıktığı görülmektedir.⁵ İsrâiliyat bilgilerinin Müslümanlar tarafından sıklıkla kullanımı sahâbe dönemi ile başlamakla beraber,⁶ tabiîn ve sonraki dönemlerde gittikçe artmıştır. İsrâiliyatın özellikle ilk nesillerde tefsir kitaplarına kolay girmesinin temel gerekçesi; Arapların, kitapları olan ve ilim sahibi olan bir millet olmamaları, bedevî ve ümmî bir toplum olmalarıdır.⁷ Bundan dolayı Kur'ân'ın anlaşılmasında yaşanan sorunlarda bu rivayetlerin açıklayıcı olacağı inancı etkili olmuştur.⁸ İsrâilî rivayetler tefsir, hadis, fıkıh, fiten, melâhim, kozmoloji ve tarih gibi farklı sahalara taşınsa da daha çok tefsir kitaplarında ele alınmıştır.⁹

Bu kavramın terimleşme süreci ile ilgili ilk döneme dikkat çekilse de "İsrâiliyat" olarak ilk defa Ali b. Hüseyin Mes'ûdî (öl. 345/956) tarafından ifade edildiği bilinmektedir. Kavram, Takiyyüddin İbn Teymiyye'de (öl. 728/1328) bir kitap türü ya da rivayet adlandırılmasından öte Müslümanların sahih rivayetlerine

¹ Ebûl Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Thk. Ali Şîrî, 14 cilt, Daru't-Tarâsi'l-Arabî, 1988, 2/176; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 179; Ebû Şeybe, *el-İsrâiliyat ve'l-mevzûât fi kütubi't-tefsîr*, 106; Cemalettin el-Kâsimî, *Tefsîr İlminin Temel Meseleleri*, çev., Sezai Özel, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 40-41; Muhammed Ebu Zehre, *En Büyûk Mu'cize Kur'ân*. çev. Muhammed Yılmaz. (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 811; Aydemir, *Tefsîr'de İsrâiliyat*, 21.

² Hatipoğlu, "İsrâiliyat", 23/196.

³ Nihat Uzun, "Sahâbenin Tefsirde İsrâiliyata Bakışı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/I (2015), 18-19. Hz. Peygamber'in anlattığı İsrâiliyat konularının detaylı bir listesi için bk., Uzun, "Sahâbenin Tefsirde İsrâiliyata Bakışı", 18-19.

⁴ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/356.

⁵ Atilla Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/15 (01 Haziran 2006), 55.

⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/169; Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 55.

⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/177.

⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/175-176; Aydemir, *Tefsîr'de İsrâiliyat*, 13; Abdülhamit Birışık, "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/199.

⁹ Öztürk, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi", 13.

uymadıkça reddedilmesi gereken Yahudi kökenli rivayetler olarak çerçevesi çizilip kavramsallaştırılmıştır.¹⁰ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (öl. 774/1373) tarafından ise sistematik bir şekilde en olgun ve bugünkü olumsuz algılanma şekli ile literatüre kazandırıldığı görülmektedir.¹¹ Bir başka ifadeyle isrâiliyat, İbn Kesîr'e kadar bir kitabın adı ya da güvenilir rivayetler için kullanılan bir terim iken, daha sonra İbn Teymiyye ve İbn Kesir ile birlikte İslâm'la ilgisi olmayan, Yahudi kökenli olup Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih tarafından İslâm'a sokulmuş rivayetler için kullanılmaya başlanmıştır.¹²

Klasik tefsir eserlerinden Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) gibi âlimler bu rivayetleri alıp kullanırken, İbn Kesîr gibi müfessirler bunların yalan haberler olduğunu ifade etmiş ve uzak durmuştur. Yani mütekaddimûn dönemi eserlerde bu rivayetlerin kullanımı sıkça görülürken son dönemde özellikle XX. yüzyılda Abduh, Reşid Rızâ, Şiblî Nu'mânî (1857-1914), Elmalılı Muhammed Hamdi (1878-1942) ve Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979) gibi müfessirlerin bu rivayetlerden uzak durmaya çalıştıkları görülmektedir.¹³

Hadis ve tefsirin birlikte tedvin edildiği ilk dönemde rivayet zincirleri de aktarılmakta ve bu bilgiler dikkatli bir şekilde değerlendirilmekteydi. Ancak sonraki kuşakta isnatlar aktarılmadan yalın olarak bilgiler ifade edilmeye başlanınca rivayet malzemelerinde isrâiliyat bilgilerini seçmek mümkün olmamış ve bu bilgiler kontrolsüz bir şekilde doğrudan tefsirlerde yer alma imkânı bulmuştur. Bu tutum sonraki süreçte nevezhur kaynaklı bilgilerin çoğalmasi ile birlikte ciddi felaketlere sebep olacak durumu ortaya çıkarmıştır.¹⁴ Kanaatimizce Reşid Rızâ'nın da sebep olarak ifade ettiği ve İsrâilî rivayetlerin ortaya çıkmasına neden olarak gösterilen bu görüş sorunludur. Çünkü bu görüşle hadislerin muallak/talik olarak rivayetleri kastedilmektedir. Hâlbuki muallak¹⁵ rivayetler hadislerin kitabetinden sonra olmuştur. Bu durumda senedi rivayet etmeye artık gerek kalmamıştır. Çünkü hadislerin bu kısımları senetlerle ilgili eserlerde

¹⁰ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-resâil ve'l-mesâil*, Thk. Reşid Rızâ, 5 cilt, Lecneti't-türâsil Arabî, 3/47-49.

¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/7.

¹² Ebü Şeybe, *el-İsrâiliyat ve'l-mevzûât fi kütubi't-tefsîr*, 94, 105; Roberto Tottoli, "İslâmî Literatürde İsrâiliyat Teriminin Kökeni ve Kullanımı", çev. Mesut Kaya, *Marife Bilimsel Birikim* 10/2 (2010): 209-212; Öztürk, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşısı Söylemin Tahlil ve Tenkidi", 18-20.

¹³ Birşık, "İsrâiliyat", 23/201.

¹⁴ Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 58.

¹⁵ Muallak: Senedinin müellif tarafından kısmından bir veya daha çok râvisi zikredilmeyen hadis anlamında terim. İsmail Lütfi Çakan, *Hadîs Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 135.

kayıtlıdır. Örneğin; Buhârî'nin (öl. 256/870) talikleri vardır. Ve muallak olarak rivayet ettiği hadisler, başka bablarda senetleri ile birlikte verilmiştir.¹⁶

İsrâîlî rivayetlerin konuları; Kur'ân'da geçen kavimler, peygamberler ve ümmetleri, mucizeleri, melek, cin ve şeytan gibi gaybî varlıklardır.¹⁷ Ancak bu kapsam klasik dönemde biraz daha genişletilip "ismet-i enbiya" gibi konular da bu alana dahil edilmiştir. Daha detaylı başlıklarda ise Hz. Âdem'in boyu, Hz. Âdem ile ilgili anlatılan yılan kıssası, İblis'in yılanın içine girmesi,¹⁸ Hz. Nûh'un gemisinin boyu, Hızır'ın öldürdüğü kişinin ismi, Hz. Dâvûd; iki hasım ve doksan dokuz koyun/kadın meselesi, Hz. Süleyman ve atları, Ashab-ı Kehf, Ashab-ı Kehf'in köpeğinin rengi, Hârût-Mârût, Zülkarneyn, Ye'cûc-Me'cûc ve Tâlût-Câlût gibi meseleler bu rivayetlerin çokça kullanıldığı konular arasındadır. Ancak Zeyneb bint. Cahş (ö. 20/641) olayı gibi önemli konularda da bolca İsrâîlî rivayetlere rastlanmaktadır.¹⁹ Reşid Rızâ'ya göre ise İslâm düşünce alanına zerk edilmiş İsrâîlî rivayetler; peygamber kıssaları ve mucizeleri gibi konuların yanı sıra, kıyamet alâmetleri ve kıyamet sırasında ve sonrasında oluşacak olayları da kapsamaktadır.²⁰

İsrâîliyat rivayetlerinin kaynağı ekseriyetle Ehl-i kitaptan alınan bilgiler olarak kabul edilse de beşerî dinlerden alınan bilgiler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bunun yanında kasıtlı olarak tefsir ve hadis kitaplarının içeresine dercedilen ve İslâm'ı karalamak için uydurulan, "Garanik Olayı" gibi malumat rivayetleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir.²¹

İsrâîlî rivayetlerin tefsirlerdeki mevcudiyeti; kıssacılık, gizemli olaylar, batıl ve hurafe bilgilerin yayılmasına, Kur'ân'ın asıl hedefinden uzaklaşılmasına sebep teşkil etmiştir.²² Kur'ân ve hadisten uzaklaşan müminler, Karun olayında olduğu gibi kıssadan çıkarılması gereken asıl mesajı geri plana itip, İsrâîlî rivayetlerin cazibesine kapılmış, hem anlatanlar hem de dinleyenler Karun'un anahtarlarının nelerden yapıldığı, bu anahtarları kaç katırın taşıdığı gibi anlamsız argümanlarla yıllarca meşgul olmuşlardır.²³

¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fetfu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, 13. cilt, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/17.

¹⁷ Uzun, "Sahâbenin Tefsirde İsrâîliyata Bakışı", 10.

¹⁸ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/354.

¹⁹ Allâme Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîr'il-Kur'ân*, 20 cilt, Menşurat-ü Cemaati'l-Müdderrisin fi Havzati'l-İlmiyyeti fi Kismi'l-Mukaddeseti, t.y., 16/322-327; Ebû Şeybe, *el-İsrâîliyat ve'l-mevzûât fî kütubi't-tefsîr*, 166-255.

²⁰ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/8.

²¹ Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâîliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 53.

²² Aydemir, *Tefsîr'de İsrâîliyat*, 13; Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâîliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 64.

²³ Aydemir, *Tefsîr'de İsrâîliyat*, 383.

Ancak görülmektedir ki İsrâilî rivayetlerin sakıncalı olduğunu beyan eden müfessirler de dâhil, pek çok ulema, özellikle kıssaların açıklanması ve mübhemâtın tebyîni başta olmak üzere, zaman ve mekânların gösterilmesi gibi konularda bu rivayetleri kullanmaktan kendilerini alamamışlardır.²⁴

2. İsrâilî Rivayetlerin Güvenilirliği ve Delil Olması Meselesi

İsrâilî rivayetlerin güvenilirliği hususu, diğer pek çok sebeple birlikte bu rivayetleri İslâm düşüncesine aktaran ravilerin isimleri ve milliyetleri üzerinden de ele alınmıştır. Bu bağlamda Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Mübebbih ağır eleştirilere maruz kalmışlardır. Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Mübebbih'i en ağır eleştirenlerin başında İbn Kesîr gelmektedir.²⁵ Ancak İsrâilî rivayetleri çağdaş dönemde sert bir dille ve ötekileştirici bir söylemle yeniden ele alan şüphesiz Abduh ve Reşid Rızâ'dır. Onların yaklaşımı ile bu rivayetler için karşıt bir söylem gelişmiştir.²⁶ Abduh ve Reşid Rızâ, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için bu rivayetlerin dikkate alınmaması gerektiğini ısrarla vurgulamışlardır.²⁷ Bu iki isimden cesaret alarak eleştiri sınırlarını aşırı derecede zorlayan Mahmud Ebû Reyze, (1889-1970)²⁸ Abduh ve Reşid Rızâ ifade etmemelerine rağmen, Kâ'b b. Ahbâr'a ilk Siyonist diyecek kadar sözü ileri bir noktaya taşımıştır.

İsrâiliyatın rivayet edilme(me)si tartışma konusu olmuş; caiz görmeyen kesim, Yahudilik ve Hristiyanlığın tahrif edilmiş olduğunu, onlardan alınacak bilgilerin İslâm'a da zarar vereceğini ifade etmişlerdir. Bu rivayetlerin kullanılmasını savunanlar ise "İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlıktan daha mükemmel bir dindir" öğretisinin verdiği özgüvenle bu rivayetlerin âyet ve hadislere arz edilmek sureti ile test edilebileceğini ve kullanılabilirliğini ifade etmişlerdir.²⁹ Düşüncelerine dayanak olarak ise Hz. Peygamberin, "لَا تَصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تَتَّبِعُوا وَفُولُوا أَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا" / Ehl-i kitaptan olanları tasdik etmeyin ve yalanlamayın. Allah'a ve bize indirdiklerine inandık deyin"³⁰ hadisini ileri sürmüşlerdir.³¹

İsrâiliyat bilgileri ihtiva eden farklı tariklerde çok sayıda hadis olmakla birlikte, bu rivayetlerin senetlerinde sahâbe tabakasında çoğunlukla İbn Abbas (öl. 68/687-88), Ali b. Ebû Tâlib (öl. 40/661), Abdullah b. Amr (öl. 65/684-85),

²⁴ Aydemir, *Tefsir'de İsrâiliyat*, 382.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/75. Ayrıca bk., *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/112,182,323; 2/136.

²⁶ Tottoli, "İslâmî Literatürde İsrâiliyat Teriminin Kökeni ve Kullanımı", 214.

²⁷ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/355-356.

²⁸ Mahmud Ebû Reyze, 1889-1970 yılları arasında Mısır'da yaşamış, Reşid Rızâ'nın açtığı okullarda okumuş ve Abduh-Reşid Rızâ'nın görüşlerinden etkilenmiş modernist bir yazardır.

²⁹ Na'nâa, *el-İsrâiliyat ve eseruhâ fi kütubi't-tefsîr*, 29-29; Mustafa Öztürk, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım", 30; Hatipoğlu, "İsrâiliyat", 23/197.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "i'tisâm", 25.

³¹ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/355-356.

Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) ve Ebû Hüreyre gibi önde gelen sahâbe yer almaktadır.³² İbn Abbas'ın isminin bu kadar geçmesinde bir görüşe göre onun, Hz. Peygamber'in yakını olması ve yanında çok bulunması, diğer görüşe göre ise bu yakınlığından dolayı problemleri rivayetlerin onun ismi üzerinden kullanılması gayreti söz konusudur.³³ Reşîd Rızâ, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'yi, Kâ'b ve Vehb'in anlattıkları hurafe bilgilere kanıp isrâiliyat bilgilerini rivayet etmekle itham etmiştir. Ancak Zehebî'nin de ifade ettiği gibi İbn Abbas'ın, Ehl-i kitaba dair aktardığı bilgiler akîde ve ahkâma dair soru(n)lar değil, "البرق / şimşek" kelimesinin açıklanması gibi zahire/lafza dair meseleler ve tabii olaylara yönelik cevaz dairesinden olan şeylerdir.³⁴

3. Abduh ve Reşîd Rızâ'nın İsrâiliyat Görüşleri

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in İsrâilî rivayetleri aktardığı,³⁵ bu rivayetlere karşı Müslümanların nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiği gibi hususlar ciddi anlamda ele alınırken, Abduh ve Reşîd Rızâ'nın bu bilgilere hiç değinmemeleri ilginçtir. Abduh ve Reşîd Rızâ İsrâilî rivayetleri sahâbeden başlatmakta ancak bu hususta Ebû Hüreyre ismi üzerinde özellikle durmaktadırlar. Sonraki kuşakta ise Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi isimleri öne çıkarmaktadırlar. Ancak Abduh ve Reşîd Rızâ'nın, bu isimleri ele alış şekilleri de masum görünmemektedir. Şöyle ki Kâ'b ve Vehb'in ırklarını, Yahudi ve Farisîlerin Müslümanlara yaptıklarını, bu rivâyetleri değerlendirirken daha fazla öne sürerek kullandıkları görülmektedir. İsrâilî rivayetler bugün Müslümanlar tarafından yanlış din anlayışının oluşmasına sebep olmuş olabilir, fakat ilmî tutumun, bir bilgiyi olduğu gibi değerlendirmeyi gerektirdiğini düşünmekteyiz. Hz. Peygamber döneminin karartılıp, sahâbe döneminin de şaibeli gibi gösterilmesi yaklaşımıyla, günümüzde bu bilgilerin tamamen terk edilmesini salık vermek sorunlu bir teklif olarak değerlendirilmelidir.

Abduh ve Reşîd Rızâ, *Menâr* tefsirinde isrâiliyat rivayetlerine mesafeli yaklaşmaktadırlar. Hatta bu bilgilerin reddedilmesi ve tefsir sahasının dışına çıkarılması gerektiği görüşündedirler.³⁶ Yukarıda ifade edildiği gibi bu konuda çağdaş dönemde en dikkat çekici tavır, Abduh ve Reşîd Rızâ'dan gelmiştir. Abduh, isrâiliyat bilgilerinin tefsire dercedilmiş olmasını bir talihsizlik olarak ifade etmektedir. Ona göre müfessirler bu bilgileri kitaplarına sokmakla toplumu bunlarla muhatap kılmışlardır. İsrâiliyat rivayetleri arasında Kur'ân'a uzak, hatta onu izah etme anlamında alakasız bilgiler vardır. Pek çok rivayeti akîf

³² Aydemir, *Tefsir'de İsrâiliyat*, 75; Uzun, "Sahâbenin Tefsirde İsrâiliyata Bakışı", 10.

³³ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 4/4-5; Birişik, "İsrâiliyat", 23/200.

³⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/174.

³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/7.

³⁶ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/135.

sorgulamalara tabi tutarak değerlendiren Abduh'un, bu rivayetlere yaklaşımı Bakara sûresi 243. âyetin³⁷ tefsirinde ortaya koyduğu yaklaşımda görülebilir. Veba salgınına uğrayan bir kasaba halkının vebadan korunmak için kasabalarını terk etmeleri ve yolda melekler tarafından helak edilmeleri, helakten sonra oradan geçen Hizkil adlı peygamberin Allah'tan talep etmesi ile çürümüş olan insanların tekrar diriltilip ayağa kalktıkları rivayet edilir. Rivayette cana gelen insanlar Allah'a teşekkür etmiş, O'nu tespih edip kasabalarına geri dönmüşlerdir.³⁸

Abduh'a göre bu rivayetin hem senedinde hem de metninde ciddi sorunlar vardır. Bu rivayet, eserlerimizde ağırlıklı olarak Süddî kanalı ile gelmiştir. Süddî, tabiiinden güvenilir biri olan Ebû Muhammed İsmail b. Abdirrahman b. Ebî Kerime el-A'ver es-Süddî (öl. 127/745) ile karıştırılan Kûfeli Muhammed b. Mervan isimli yalancı bir adamdır. Örnekte görüldüğü gibi yanlış râvi, mesnetsiz olaylar ve Kur'ân'a aykırı pek çok bilgiler ile isrâiliyat, tefsirde müşkil bir konu olarak önümüze getirilmiştir.³⁹ Abduh, bu sorunlu alana dikkat çekmek için isrâiliyat örneği olan pek çok rivayeti, müstehzî bir tavırla ele almaktadır.

Ona göre eğer Kur'ân'da açıklanması gereken bir husus olsaydı, Allah onu her şeyi beyan eden kitabında bize mutlaka haber verirdi. Kur'ân, olduğu gibi alınması ve anlaşılması gereken, içerisine isrâiliyat ile ilgili anlamsız bilgilerin sokulmasına ihtiyaç duyulmayan bir kitaptır. Çünkü bu rivayetler ibret alınması gereken bir şey olmadığı gibi, Müslümanlara bir kemal getirdiği de vaki değildir. Ayrıca müntesiplerince tahrif edilmiş önceki dinlerin mesnetsiz bilgilerini, Kur'ân'ı anlamak için kullanmaya ihtiyacımız da yoktur.⁴⁰

Abduh, isrâiliyat bilgilerinin kaynağının Tevrat ve İncil değil, daha çok şifahi kültürün ürünü malzemeler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu rivayetler akıl dışı olup, gerek Müslümanların İslâm'ı daha doğru anlamasına gerekse Batılıların İslâm'ı doğru tanınmasına engel olmaktadır. Abduh'a göre bir haberin kabulünde esas olan, sahih ve akla uygun olmasıdır. Onun, bu yaklaşımı İsrâilî rivayetler hususunda daha sıkı uyguladığı görülmektedir.⁴¹

Ayrıca Abduh'un İsrâilî rivayetleri eleştirisini, onun bid'at, hurafeler, taklit ve geleneğe yönelik eleştirilerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çünkü

³⁷ el-Bakara 2/243. "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lutufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler."

³⁸ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 2/455.

³⁹ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 2/456.

⁴⁰ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 2/457.

⁴¹ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/18; Kaya, Mesut, "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı" (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 210.

ona göre rasyonel bir bakış açısı ile ele alınan bu rivayetler, akli ilkelere aykırıdır. Bu tutumdan dolayı İsrâiliyata karşı sonuçta bir tepki hatta nefret gelişmiştir. Abduh ve ekolünün İsrâilî rivayet sokulmuş kıssalara yaklaşımda akli aşırı derecede etkin kılması, beraberinde bazı sorunlar da getirmiştir. Pek çok mucizevî olayı akilla izah etmişler, bazı konuları ele alırken eleştirdikleri halde Tevrat'ı belirgin bir şekilde öne çıkarmışlar ve İslâm âlimlerinin ittifak ettikleri pek çok konudan sarf-ı nazar etmişlerdir.⁴²

Reşîd Rızâ'nın, Kur'ân ilimleri alanında en sert eleştirisini İsrâilî rivayetler için yaptığı görülür. O, İsrâiliyatı reddetmekle kalmamış, "تشويه الإسرائيليات للتفسير / Tefsirde İsrâiliyat Tahrifi"⁴³ şeklinde açtığı başlık ile bu rivayetleri İslâm dünyasına taşıyan Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'i, İslâm'ı kasten tahrif etmekle suçlamıştır.⁴⁴ Ona göre Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih Yahudi ve Fars zındıklarıdır.⁴⁵ Onların, İsrâilî rivayetleri özellikle abartarak İslâm'a sokan,⁴⁶ ümmeti kandırmak için entrikalar kuran kişiler olduklarını iddia etmektedir.⁴⁷ Örneğin; Kâ'b b. Ahbâr kıyametin alametleri konusunda Deccal'in Kav's'ta⁴⁸ dünyaya geleceğine dair bazı peygamberlerin kitaplarında bilgi olduğu iddiasını ortaya atar ki bu, tam bir iftiradır.⁴⁹ Ona göre Siyonist düşüncesine su taşıma kastı ile toplum içine İsrâilî rivayetleri bir fitne aracı olarak sokan Kâ'b,⁵⁰ İsrâiliyat hurafeleri meydanının süvarisi, adeta bir hurafe volkanıdır.⁵¹ Ona göre, kaynaklarımızda zaten İbn Abbas'ın da bazı görüşleri nedeniyle Kâ'b b. Ahbâr'ı yalancılıkla suçladığını okumaktayız.⁵² Ayrıca Ka'b, Muaviye'nin çok iyi adamı olmasına rağmen ondan alınan rivayetlerin doğruluğunu kontrol ettiklerini söylemesi de Reşîd Rızâ'nın ayrıca dikkat çektiği bir husustur.

Reşîd Rızâ'ya göre, Vehb b. Münebbih de Ka'b b. Ahbâr gibidir. O, Hz. Musa'nın "yed-i beyzâ"⁵³ mucizesinin izah edildiği yerde Vehb b. Münebbih'in görüşünün tercih edilmesini yanlış bulmaktadır. Reşîd Rızâ, cumhur-u ulema Vehb b. Münebbih'i sika saysa da bunun kabul edilebilir olmadığını söylemektedir.

⁴² Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 2/457; Kaya, "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyâta Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı", 227.

⁴³ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 11/474.

⁴⁴ Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 294.

⁴⁵ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/356; 9/470; Abdullah Mahmûd Şehhâte, *Menhecü'l-imam Muhammed Abduh fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*. (Kahire: Câmîatü'l-Kahire, 1984), 162.

⁴⁶ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/476.

⁴⁷ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/480.

⁴⁸ Mısır topraklarında bir bölgenin adıdır.

⁴⁹ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/498.

⁵⁰ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/499; Reşîd Rızâ, *es-Sünne ve's-şîa/el-Vehhâbiyye ve'r-Râfıza* (Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1935), 4.

⁵¹ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/504.

⁵² Aydemir, *Tefsir'de İsrâiliyat*, 96-97.

⁵³ Tâhâ 20/22; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/29-32.

Çünkü Vehb b. Münebbih'in Fârisî olması nedeniyle ırkına zaafî ve Arap milletine karşı da tuhaf bir yaklaşımı olduğunu ve bundan dolayı kendisinden nakledilen bütün rivayetlerin şüpheli olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Ka'b ve Vehb'in rivayetleri akıl ve nakil ilkelerine ters mahiyet içerir durumdadır. İsrail asıllı Kâ'b b. Ahbâr ve Fars asıllı Vehb b. Münebbih, İslâm/Arap milletlerine karşı birtakım tuzaklar peşindedirler. Bunlar Yahudilerin sinsi planlarına hizmet etmesi için gizli bir cemiyet kuran, ikinci halife Hz. Ömer'i (öl. 23/644) ve Hz. Osman'ı (öl. 35/656) şehit eden Yahudi Abdullah b. Selam (öl. 43/663-64) ekibinden ve özellikle ikinci asırdaki siyasî fitnelerin ve yalan rivayetlerin dayanağı olan iki millettir.⁵⁴ Zehebî, Reşid Rızâ'nın, Kâ'b ve arkadaşlarına dair bu açık ithamına, Tevrat ve diğer kitaplarda olmayan bilgileri Tevrat'tanmış gibi rivayet ettikleri fikrine katılmadığını beyan etmektedir. Çünkü Zehebî'ye göre sünneti bizim için ayıklayan, sünnete ilave edilen bütün isrâiliyat türü rivayetleri ondan uzaklaştıran, günümüze kadar sünneti aktaran bütün ravileri cerh ve ta'dil eden ulemayı; gaflet ve aldanmışlık ile itham etmek, doğru bir üslup ve anlayış değildir. Bu durumda isrâilî rivayetlerin tefsire alınma(ma)sı ile ilgili prensibin, kanaatimizce sadece şahıs merkezli değil, rivayetin sahih mi zayıf mı olduğu ve kullanıp kullanılmamaktaki ölçülerin ne olacağına dair ilkesel yapılması gerekmektedir.

Reşid Rızâ, Kur'ân'da geçtiği üzere, "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ / Onlara kitaptan bir pay verildiği"⁵⁵ ve "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ / Ancak onların kendilerine verilen ahkâmın önemli bir bölümünü ya unuttuklarını ya da tahrif ettiklerini"⁵⁶ ifade eden âyetler vesilesiyle, isrâiliyat bilgilerinin sorgusuzca doğrulanamayacağını ve aynı zamanda da reddedilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü kendilerine verilenlerden sahih olan da olabilir. Ona göre bu rivayetleri arz etmemiz gereken kaynaklarımız, Kur'ân ve sahih hadislerdir.⁵⁷

Burada Reşid Rızâ'nın İsrâilî rivayetlere nasıl yaklaşmamız gerektiğine dair usul teklifi yanında yukarıdaki görüşlerin de ırkçı söylemlerine ve kendisi ile çelişir düşünce dünyasına şahit olunmaktadır. İsrâiliyat bilgilerine karşı olabilir; bunu iki tabiîn âliminin İslâm'a soktuğunu ispat da etmiş olabilirsiniz. Ancak bu isimleri, ilk dönem bazı fail-i meçhul cinayetlerin katili ilan edecek kadar itham etmenin de ağır olduğu aşîkârdır. Söz konusu âyetlerin⁵⁸ tefsirinde, Tabâtabâi'nin daha temkinli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Tabâtabâi, bu âyet ile ilgili pek çok İsrâilî rivayeti tek tek aktarmaktadır. Daha sonra, bu

⁵⁴ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/44-45; Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, t.y.) 171-176.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/23.

⁵⁶ el-Bakara 2/75; el-Mâide 5/41.

⁵⁷ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/356.

⁵⁸ el-Bakara 2/75; el-Mâide 5/41.

rivayetlerin Kur'ân'da olmadığını, ancak kesin reddedilemeyeceğini, kabul etme hususunda ise hüsnü zan ile yaklaşılabileceğini ifade etmektedir. Hatta bu rivayetlere en iyi yaklaşımın, ilgili haberleri göz ardı etmek olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Reşîd Rızâ, günümüzde Müslümanların aralarında nizalara, ayrılıklara ve büyük tartışmalara sebep olan pek çok problemin ana sebebini isrâiliyat bilgilerinin oluşturduğunu belirtmesine rağmen,⁶⁰ Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'in İslâm'a sonradan sokukları yanlış bilgilere ve mahzurlu rivayetlere Müslümanların rağbet etmesine de tahammül edemediğini ifade etmektedir.⁶¹

Reşîd Rızâ'ya göre, Hz. Musa'nın, Allah'ı görme isteği ile ilgili, " قَالَ رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ / رَبِّم! Bana (kendini) göster; seni göreyim! dedi."⁶² âyetinin tefsiri, tefsir geleneğimizde çokça İsrâilî rivayet içermektedir. Bu rivayetlerden en ilginç olanı, Enes'ten (öl. 93/711-12) nakledilen şu ifadedir: "Allah dağa tecelli edince onun azametinden altı dağ uçtu ve üçü Mekke'ye, üçü de Medine'ye düştü." Bu rivayet kaynaklarda merfu olarak geçse de Reşîd Rızâ, âyetlerin lafzına ve manasına uymadığı gerekçesi ile reddetmektedir.⁶³ Ayrıca kıyamet alametlerini ifade eden rivayetler ve özellikle de Deccal hakkındaki bilgilerin sorunlu, bu konudaki hadislerin de pek çok yönden muallel⁶⁴ olduğunu ifade etmektedir.

Ona göre, isrâiliyat bilgileri tarihçiler tarafından ilmî ve maddî verilerle ispatlanmış gerçeklere aykırı bilgileri ihtiva etmektedir. Bundan dolayı, bu çelişik durumu tam anlayamayan Müslümanların Kur'ân'dan uzaklaşmalarına sebep olmuştur.⁶⁵ Örneğin; isrâiliyat bilgileri Kur'ân kıssalarında konuyu içinden çıkılmaz hale sokan ve çirkinleştiren bir işlev görür.⁶⁶ Hatta Kur'ân'dan haberdar olan herkes Allah kelâmı ile insan sözünün ne kadar farklı olduğunu bu kıssaların tefsirinde bariz bir şekilde görebilir.⁶⁷ Çünkü, Kur'ân'ın kendine özgü bir üslubu olmasına rağmen, İsrâilî rivayetlerde bu üslup gözlemlenemez. Spesifik bir örnek de Hz. Yusuf ile Züleyha'nın kıssasında, Züleyha'nın Hz. Yusuf'u arzulanması ve kurduğu tuzak Kur'ân'da gayet nezih ve sâde kelimelerle ifade

⁵⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 8/219-220.

⁶⁰ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/128; 9/482.

⁶¹ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 7/536.

⁶² el-A'râf 7/143.

⁶³ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/125.

⁶⁴ Muallel: Görünürde sahih olmakla beraber, bu sıhhati yok edebilecek gizli bir illet taşıyan hadislerdir. Çakan, *Hadîs Usûlü*, 139.

⁶⁵ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 9/498; 11/474.

⁶⁶ Süleyman Mollaibrahimoğlu, "Nûh (a.s) Kıssası". *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 7 (Mayıs 1998), 68.

⁶⁷ Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 12/268.

edilirken,⁶⁸ İsrâilî rivayetlerde bu nezahet korunamamış ve kıssa, şehevî ifadelerle anlatılmaya çalışılmıştır.⁶⁹

Reşîd Rızâ, isrâiliyat bilgilerinin pek çoğunun önceki kutsal kitaplarla birlikte okunduğu zaman kaynağının o kitaplarda olmadığını, bunların sonradan şifahî kültürle tevarüs edilmiş kulaktan duyma bilgiler olup, tefsir ilmine dercedilmiş meseleler olduğunu iddia etmektedir.⁷⁰ Bu görüşü kısmen doğru olmakla birlikte abartılıdır. Reşîd Rızâ'nın isrâiliyat karşıtlığı, bu rivayetlerin yanlışlığına dair bulduğu her kanıtı aynı bilinçaltı duygularıyla değerlendirmeye sevk ettiği intibahı uyandırmaktadır. Çünkü *Menâr* tefsirinde, Abduh'un yazdığı bölümlerde İsrâilî rivayetler hususunda bahse konu ilkelerin korunduğu, ancak Reşîd Rızâ'nın devam ettiği kısımda o kadar eleştirmesine rağmen bu ilkeleri koruyamadığını ve âyetleri pek çok isrâiliyat bilgisi ile izah etme yoluna gittiği gözlemlenmektedir.⁷¹ Ayrıca Abduh ve ekolünün İsrâilî rivayetleri, zımnen siyasi söylemlerle ifade etmelerinin zamanla bu görüşlerin siyasî arenada bir dayanak olarak kullanılmasına vesile olduğu görülmektedir.⁷²

Reşîd Rızâ'ya göre İsrâilî rivayetlerin, bir müdahale ile belirlenmesi noktasında klasik tefsir kitapları yeniden ele alınmalı ve buralardaki rivayetler yeniden tetkik edilip dayanaksız olanlar ayıklanmalıdır.⁷³ Onun bu görüşü, Mısır'da karşılık bulmuş ve daha sonra Ezher'de bu minvalde çalışmalar yapılmıştır. Muhammed Hüseyin ez-Zehbî (1915-1977)'nin *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs* adlı eseri, bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmış bir çalışmadır.⁷⁴

4. Abduh ve Ekolü'nün Sonraki Döneme Etkileri

Sahâbe döneminde Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın şehit edilmelerini, o dönemde kurulan gizli Yahudi teşkilatına bağlayan Abduh ve ekolü, Kâ'b b. Ahbâr'ı da ağır bir dille israilî rivayetleri İslâm'a derç etmekle suçlamış ve kurulan bu bağlantı zamanla nefret söylemine malzeme edilmiştir. Bu söylemler, başta Mısır olmak üzere İslâm dünyasının pek çok yerinde karşılık bulmuş ve Muhammed İzzet Derveze (1888-1984), Mahmud Şehhâte (1392/1972), Remzî Nâ'nâa (1390/1970) ve Mahmud Ebû Reyve (1889-1970) gibi isimler görüşlerini bu minvalde şekillendirmişlerdir.⁷⁵

⁶⁸ Yusuf 12/24.

⁶⁹ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 12/276.

⁷⁰ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 4/268; 9/128; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/166.

⁷¹ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 4/267; 9/90-93.

⁷² Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 4/8-9.

⁷³ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/7.

⁷⁴ Kaya, "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyâta Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı", 234.

⁷⁵ Kaya, "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyâta Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı", 233.

Abduh ve Reşîd Rızâ'nın sonraki kuşağa etkilerini örneklendirmek ve konuyu sınırlı çerçevede izah etmek için sadece Ebû Reyve'nin görüşleri ele alınmakla yetinilecektir. Mısırlı yazar Ebû Reyve, iddialarını "Edvâ' Ale's-Sünneti'l-Muhammediyye" adlı kitabında dile getirmekte ve Kâ'b b Ahbâr'ı, "كُتِبَ الْأَخْبَارُ هُوَ" "السَّخِيونُ الْأَوَّلُ" diyerek ilk Siyonist olarak isimlendirmektedir. Ona göre İslâm'ın en büyük düşmanları olan Yahudiler, özel olarak yetiştirdikleri din adamlarının en hilekâr ve en dâhilerini bir takım gizli planlarını gerçekleştirmek için Müslümanların arasına sokmuşlardır. Kâ'b ve Vehb de hurafe, evham ve çeşitli saçmalıkları İslâm'a sokmak suretiyle dine büyük zarar vermişlerdir.⁷⁶ Reşîd Rızâ'ya göre, Kur'ân'ın mevsûkiyetine zarar veremeyeceklerini bilen bu isimler, hadis uydurmayı planlarının bir parçası olarak vazife edinip çok sayıda hadis uydurmuşlardır. Hadisin tedvini henüz gerçekleşmediğinden ve Araplar'ın ilim ve kitaptan yoksun olup Yahudileri de bilgin kabul ettiklerinden dolayı, bu isimlerin uydurdukları hadisler ayıklanma yoluna gidilememiş ve neticede uydurma hadisler kitaplardaki yerlerini almıştır.⁷⁷

Ebû Reyve, İsrâîlî rivayetler için, "Yahudi-İslâmî Hadisler" tabirini ihdas etmek suretiyle -iyi İbranice bilen- Kâ'b b. Ahbâr, -ileri derecede Yunanca bilen- Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selâm'ın, Müslüman olduktan sonra pek çok Talmud ve İsrâil kıssalarını hadislerin arasına sokuşturup, İslâm rivayet rezervine dâhil ettiklerini iddia etmektedir.⁷⁸

Ebû Reyve'ye göre Kâ'b ve arkadaşları, hadis uydurmanın yanında kimi olayları tahrif etmek suretiyle de İslâm'a zarar vermişlerdir. Örneğin; Hz. Ömer'in yağmur duasına çıkması ve Hz. Abbas'ı yanına alması müsellemdir. Ebû Reyve, kuraklık olduğu sene Ka'b'ın Hz. Ömer'i yanlış yönlendirmek suretiyle yağmur duasında, "vesile" kavramını kullandığını ve İslâm'ın tevhit anlayışına zarar veren bir uygulama yaptırdığını iddia etmektedir. Kaynaklarda geçen, "Sana Nebimizle tevessül ediyoruz, Nebimizin amcası ile tevessül ediyoruz, bize su ver."⁷⁹ cümlelerinin, Kâ'b yüzünden kurulduğunu söylemektedir. Ebû Reyve, rivayetin farklı varyantlarında Havvât b. Cübeyr (öl. 40/660-61 [?]), eş-Şâ'bî (öl. 104/722) ve Abdullah b Dînâr el-Eslemî rivayetleri ile gelen hadiste, Hz. Ömer'in "vesile" cümlelerini kurmadığını ifade eder. Hz. Ömer'in, yağmur duasında daha çok tövbe istiğfar ifade eden cümlelerle niyazda bulunduğunu ve yağmur duası yapmadığına dair ikaz edilince de "Ben gökyüzünün yıldızlarıyla yağmur istedim." diyerek merasimi bitirdiğini ifade etmektedir.⁸⁰

⁷⁶ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 163-164.

⁷⁷ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 165.

⁷⁸ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 166.

⁷⁹ Buhari, "Kitabu'l-İstiska", 3.

⁸⁰ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 173-74.

Ebû Reyve'ye göre sahâbe neslinde Kâ'b ve arkadaşlarından en çok rivayet edenler; İbn Abbas, İbn Ömer (öl. 73/693), İbn Amr, Ebû Hüreyre ve Enes'tir. Bundan dolayı sahâbe arasında Ka'b'a en çok güvenen ve ondan en çok rivayet eden Ebû Hüreyre'nin de rivayetlerinde şaibe yer almaktadır.⁸¹ Kâ'b ile ilgili en aşırı sözlerin sahibi olduğu görülen Ebû Reyve'ye göre, Ebû Hüreyre, Kâ'b'ın en büyük öğrencisi ve takipçisidir.⁸²

5. Tabâtabâî'nin İsrâiliyat Görüşü

Tabâtabâî'ye göre İsrâilî rivayetler dikkatli yaklaşılması gereken bilgilerdir. O, pek çok yerde âyetin bu rivayetlerle izah edilmesini gereksiz bulmaktadır. Ancak bazı âyetlerin tefsirinde bu rivayetlere yer verdiği görülmektedir.⁸³

Tabâtabâî, ilk dönemde Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden, Ka'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'in kendi dinî bilgilerini İslâm'a taşıdıklarını kabul etmektedir. Ona göre isrâiliyat mirasının, bu denli ilgi görmesinin temel sebeplerinden birisi, ilk dönem hadis yazmanın yasak olmasından dolayı, dini anlamada ve müphem birtakım konuları öğrenmede bu rivayetlere aşırı ihtiyaç duyulmasıdır. Bu rivayetler, zayıf hadis rivayet edilmesine, dine aykırı bazı meselelere vesile edinilmesine ve bazı hurafelerin de dine taşınmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁴

Tabâtabâî'ye göre isrâiliyat haberleri, âyetlerin içerisine dercedilmiş masallardır. Müfessirlerin zihinlerini tartışmaya sokan bu bilgiler daha çok Tevrat gibi kaynaklardan tevarüs edilmiştir. Hz. İbrahim'in tevhit arayışı meselesi buna en güzel örnektir.⁸⁵ Müfessirler, Tevrat'tan aldıkları isrâilî rivayetleri, Kur'an kıssalarını daha detaylı izah etme düşüncesiyle kullanmışlardır. Ancak bu çaba okuyucuyu meşgul etme ve zamanını boşa harcamadan öte bir sonuç doğurmamıştır.⁸⁶ Bu rivayetler, İslâm düşüncesine katılınca, ortaya ayıklanması zor ve yaygın bir kargaşa çıkmıştır.⁸⁷ Ona göre selef âlimleri, kıssalar Kur'an'da gereği kadar kısa-öz bir şekilde ifade edilse de bununla yetinmeyerek âyetlerin bağlantılarını açıklama hevesine kapılıp ilgili âyetlerin arasına İsrâilî rivayetleri eklemiştir.⁸⁸ Hatta hikâyeyi bir bütün olarak ortaya koyma hevesi, kendi bakış

⁸¹ Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 182; Kaya, "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı", 231.

⁸² Ebû Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, 185.

⁸³ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 1/141-143; 17/82-83; 17/167.

⁸⁴ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5/273-274.

⁸⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 7/156.

⁸⁶ Muhammed Abduh & Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 12/76; 12/104.

⁸⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 8/291.

⁸⁸ Ebû Zehre, *En Büyükle Mu'cize Kur'an*, 810.

açıları derç etme gayreti ve nakil farklılıklarının iyice çoğalması, nihâyetinde öñü alınamayan bu sonucu doğurmuştur.⁸⁹

Tabâtabâî, bu rivayetlere bakış açısında en az Reşîd Rızâ kadar mesafeli durmasına rağmen, bunların yanlışlığını ifade etmede, bu rivayetleri ilim dünyasına aktaran isimleri tenkit etmede; kırııcı, suçlayıcı ve ırkçı bir söylem kullanmaktan kaçınmıştır. Kanaatimize göre bu yaklaşım daha tutarlı ve daha ilmidir. Kaldı ki Reşîd Rızâ'nın ciddi anlamda ele aldığı bazı âyetlerdeki İsrâîlî rivayetlere, Tabâtabâî'nin hiç değinmediği ya da çok yüzeysel ele aldığı görülmektedir.⁹⁰ Çünkü Tabâtabâî'nin, bu rivayetleri Kur'ân'a arz etmek suretiyle belli içerikte ve sayıda ele aldığı, diğerlerini ise eserine almadığı kanaatindeyiz.

Sonuç

İsrâîlî rivayetler, Kur'ân'ı anlamada araç olduğu için şüphesiz bilgi değeri olan rivayetlerdir. Tarihsel süreçte müfessirler de bu bilgileri kullanmaktan kendilerini alamamışlardır. İsrâîliyata karşı İbn Teymiyye ve İbn Kesîr ile başlayan eleştirel bakış, Abduh ve Reşîd Rızâ'nın eserlerinde sert bir üslup ile karşıtlığa dönüşmüştür. Ancak bu karşıtlık, yakın tarihte konuyu ele alan Na'nâ ve Ebu Reyve gibi isimlerde ise hakarete, tahkir ve yok saymaya kadar aşırılığa varmıştır.

Abduh ve Reşîd Rızâ'nın isrâîliyat rivayetlerini yok saymak için öñe sürdükleri, şifa kültür ürünü oldukları görüşleri konuyu tam teşekkülü izah etmekten uzak kalmış ve Reşîd Rızâ bizzat kendisi de bu rivayetlerle tefsir etme yoluna gittiği görülmüştür.

Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih isimleri, daha çok ırk ve milliyet üzerinden değerlendirilmeye çalışılmış, tefsirdeki yanlış rivayetleri ayıklama çabası daha sonraki süreçte sözü ırkçı söylemlere vardirmiştir. Ebû Hüreyre, Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih ismi öñe çıkarılırken, Hz. Peygamber'in İsrâîlî rivayetlerden bahsettiği, ilk dönem, tabiî dönem ve sonraki kuşakta bu rivayetlerin kaynaklık değerini koruduğu gerçeği görmezden gelinmeye çalışılmıştır. O kadar yekûn tutan bilgilerin bir anda tefsir, hadis ve siyer gibi alanlardan silinip atılması teklifi, gerçekle uyuşmayan bir hayal/arzu olarak kitapların sayfalarında kalmıştır.

Tabâtabâî'nin isrâîliyata yaklaşımının daha ilmî ve yapıcı olduğu görülmektedir. O, İsrâîlî rivayetlere temkinli yaklaşmış, bu rivayetlerin tefsire alınmasının bazı

⁸⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 8/292.

⁹⁰ İlgili âyetler için bk., Muhammed Abduh & Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 8/356; 9/461-507; Tabâtabâî, *el-Mizân*, 8/19; 8/370-373.

ilkeler çerçevesinde olması gerektiğini ifade etmiş, Ebû Hüreyre, Kâ'b b. Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi şahıslar üzerinden bir değerlendirme yapmamıştır. İsrâilî rivayetlere bu denli yaygın başvurulmasına sebep olan temel hususun, ilk dönem hadis yazımının yasaklanması ve dini anlatmak durumunda olan sahâbenin kendilerini ifade edebilmek için daha önceki bilgilerine başvurma durumunda kalmaları olduğunu belirtmiştir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed & Reşid Rızâ. *Tefsîru'l-Menâr*. 12 cilt, Kahire: Dâru'l Menâr, 1947.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsîr'de İsrâiliyat (Hicri VI. Asr'ın Başına Kadar)*. Atatürk Üniversitesi, 1974.
- Birışık, Abdülhamit. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/199-202. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sahîhu'l-Buhârî*. 3 cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadîs Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Ebu Reyve, Mahmud. *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: Yöneliş Yayınları, t.y.
- Ebû Şeybe, Muhammed. *el-İsrâiliyat ve'l-mevzûât fî kütubi't-tefsîr*, Mektebetü's-sünne, 1971.
- Ebu Zehre, Muhammed. *En Büyük Mu'cize Kur'ân*. çev. Muhammet Yılmaz. İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Hatipoğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/195-199. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsîr Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşıtı Söylemin Tahlil ve Tenkidi-". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014).
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Fetfu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 13 cilt, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379
- İbn Kesîr, Ebûl Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Ali Şîrî, 14 cilt, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mecmûâtü'r-resâil ve'l-mesâil*. Thk. Reşid Rızâ, 5 cilt, Lecneti't-türâsî'l-Arabî.
- Kaya, Mesut. "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı". Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Kâsimî, Cemalettin. *Tefsîr İlminin Temel Meseleleri*. Çev., Sezai Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "Nûh (a.s) Kıssası". *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 7 (Mayıs 1998).
- Na'nâa, Remzî Muhammed Kemal. *el-İsrâiliyat ve eseruhâ fî kütubi't-tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1970.
- Rızâ, Reşid. *el-Sünne ve's-Şîa/el-Vehhâbiyye ve'r-Râfıza*. Mısır: Matba'atü'l-Menâr, 1935.
- Şehhâte, Abdullah Mahmûd. *Menhecü'l-imam Muhammed Abduh fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerim*. Kahire: Câmiatü'l-Kahire, 1984.
- Tabâtabâî, Allâme Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîr'il-Kur'ân*. 20 cilt, Menşurat-ü Cemaati'l-Müderresin fi Havzati'l-İlmiyyeti fi Kısmi'l-Mukaddeseti, t.y.
- Tottoli, Roberto. "İslâmî Literatürde İsrâiliyat Teriminin Kökeni ve Kullanımı". Çev. Mesut Kaya. *Marife Bilimsel Birikim* 10/2 (2010).
- Uzun, Nihat. "Sahâbenin Tefsirde İsrâiliyata Bakışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015).
- Yargıcı, Atilla. "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (01 Haziran 2006).
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirun*. 2. Baskı. 2 cilt, Dâru'l-Kütübî'l-Hadisîyyeti, 1976.